

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ ДЕПРЕСИВНОГО РЕГІОНУ

У статті розглядаються пріоритетні напрями розвитку продуктивних сил Тернопільської області в умовах подолання демографічної та економічної кризи. Визначені стратегічні завдання, які необхідно вирішувати в області для стимулювання розвитку економіки області.

Ключові слова: продуктивні сили, демографічна ситуація, трудовий потенціал, зайнятість, економічно-активне населення, концепція, інвестиції.

The article deals with the priority directions of development of productive forces in Ternopil region in overcoming the demographic and economic crisis. The strategic objectives which must be solved in the region to encourage the development of its economy are defined.

Key words: productive forces, demographic situation, employment potential, employment, economic and active population, concept, investments.

Окреслення проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Впродовж останніх двадцяти років національна економіка формувалась як сукупність економік її окремих регіонів України. Сьогодні спостерігаються значні відмінності в рівнях соціально-економічного розвитку регіонів. Істотні відмінності простежуються в показниках ВВП на душу населення, обсягах виробництва продукції промисловості та сільського господарства, виробничому, природо-ресурсному, демографічному і науково-технічному потенціалах, зайнятості населення, середньомісячній заробітній платі. Особливої уваги заслуговують ті регіони, економіка яких перебуває в депресивному стані й характерна насамперед складною демографічною ситуацією, високим рівнем безробіття, що є наслідком скорочення зайнятості у виробничій сфері, порівняно низькими доходами населення, зменшенням обсягів виробництва; а в окремих галузях промисловості багато підприємств припинили свою виробничу діяльність, і тому такі регіони відносять до депресивних. Характерна для всіх регіонів стабільна тенденція до погіршення демографічної та соціально-економічної ситуації потребує здійснення низки реформ, які сприяли б подоланню цих негативних процесів, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Стратегічні підходи щодо необхідності здійснення регіональних реформ і особливо щодо реформування економіки депресивних регіонів розробляють вчені Національної Академії наук України і зокрема Інституту регіональних досліджень (м. Львів), інституту економіки промисловості (м. Донецьк), Інституту проблем ринку і економіко-екологічних досліджень (м. Одеса), а також в минулому вчені РВПС України НАН України. Серед вчених, які досліджували сучасні регіональні проблеми розвитку продуктивних сил потрібно відзначити О. М. Алімова, С. І. Бандура, Б. В. Букринського, Б. М. Данилишина, М. І. Долішнього, С. М. Злупка, Ф. Д. Заставного, В. С. Кравцова, А. В. Степаненка, Л. Г. Чернюк, М. І. Фашевського, О. І. Шаблія. Однак специфічні особливості розвитку економіки кожного регіону потребують глибоких досліджень їх економічного потенціалу, врахування місцевих можливостей розвитку продуктивних сил.

Метою даного дослідження є вироблення першочергових завдань і пріоритетних напрямів щодо розвитку продуктивних сил Тернопільської області, яка є класичним прикладом депресивного регіону.

Виклад матеріалу дослідження. Необхідність реформувати економіку депресивних областей не викликає сумніву. Здійснення регіональних економічних реформ має ґрунтуватися на загальнодержавній концепції змісту реформ і черговості їх реалізації. Президент України задекларував необхідність проведення в Україні 21 реформи. У країні вже здійснено адміністративну і податкову реформи, на черзі пенсійна, житлова, митна і реформа системи охорони здоров'я. Ці загальні державні реформи торкнуться економічної ситуації в кожному з регіонів України.

Однак, як ми вже зазначили, в кожному регіоні є специфічні особливості розвитку продуктивних сил, що потребує їх врахування при реформуванні економіки. Ці особливості фактично диктують необхідність розроблення в кожному регіоні власної концепції регіональних реформ. Оскільки результативність реалізації реформ має проявлятися у підвищенні рівня життя населення, тому цілком оправданого є розробка в кожному регіоні концепції підвищення добробуту населення. Ця концепція має передбачати поліпшення суспільного добробуту насамперед за рахунок зростання національного доходу на основі максимально оптимального використання ресурсного потенціалу кожного регіону. При розробленні регіональної концепції добробуту необхідно передбачити заходи щодо поліпшення демографічної ситуації в регіоні, підвищення попиту на ринку праці створенням нових робочих місць в матеріальному виробництві і у сфері послуг, розширення сфери зайнятості населення, створення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій. Важливими складовими концепції мають бути заходи щодо активізації соціальної політики в регіоні, передовсім, розвиток соціальної інфраструктури, підвищення рівня оплати праці, забезпечення населення житлом, енерго і водопостачанням, активний соціальний захист незабезпечених верств населення, забезпечення дотримання соціальних стандартів.

Концепція підвищення добробуту населення, яку доцільно розробляти в першу чергу на регіональному рівні, має передбачати здійснення регіональних реформ. Органи державної влади на мезорівні, а також органи місцевого самоврядування, реалізуючи реформи, що їх проводять в загальнодержавному масштабі, вирішують, які реформи необхідно здійснити на регіональному рівні, встановлюють їх пріоритетність і черговість проведення. Інакше кажучи, на мезорівні визначають стратегічні завдання щодо подолання кризових явищ в соціально-економічній сфері регіону.

Особливою актуальністю відзначаються проблеми розвитку продуктивних сил в регіонах, економіка яких перебуває в депресивному стані. Про депресивність соціально-економічної ситуації в Тернопільській області свідчать дані таблиці 1.

Розроблення концепції підвищення добробуту населення Тернопільської області має ґрунтуватися на ретроспективному аналізі розвитку її економіки. Так, за 1995-2009 рр. виробництво валової доданої вартості в цілому і на душу населення не змінилося. Така ж ситуація спостерігається у виробництві продукції промисловості і сільського господарства (2.28).

Демографічна ситуація в області дещо сприятливіша, ніж в Україні. Так за 1991-2010 рр. чисельність міського населення в Україні скоротилася на 10%, а в Тернопільській області на 4%, чисельність сільського населення відповідно на 15% і 10%. Цікавою є динаміка кількості пенсіонерів, яких в області в 1991 р. було 313 тис., а в 2010 – 312 тис., при тому, що загальна чисельність населення області за цей період часу зменшилася на 86,6 тис. осіб. За останні двадцять років коефіцієнт народжуваності в області знизився з 14,2‰ до 11,4‰, а коефіцієнт смертності зріс з 12,8‰ до 14,3‰.

Із урахуванням існуючої демографічної ситуації до стратегічних завдань демографічної політики в регіоні належить реалізація заходів зі зниження смертності населення, що сприятиме збереженню трудового потенціалу. Зниження смертності населення є важливим чинником продовження тривалості життя населення та вагомим доказом підвищення добробуту населення.

До стратегічних завдань в регіоні належать підвищення рівня зайнятості населення шляхом створення нових робочих місць у сфері матеріального виробництва та сфері послуг.

Аналізуючи зайнятість населення області, треба зазначити, що лише 52,9% зайнятих є найманими працівниками, а 47,1% – самозайняті. Тільки 13,1% зайнятих є найманими працівниками в промисловості і сільському господарстві, 53,8 тис. осіб економічно активного населення є безробітними, 93,6 тис. осіб зайняті в особистому підсобному господарстві. Наведені дані щодо структури зайнятості свідчать про те, що в області є необхідність в її трансформації і модернізації.

Тернопільська область на фоні України¹⁾

		Україна, %	Тернопільська область
1	Територія, %	100	2,2
2	Населення, %	100	2,4
3	Валова додана вартість, %	100	2,2
4	Валова продукція промисловості, %	100	1,2
5	Валова продукція с/г, %	100	3,0
6	Інвестиції в основний капітал, %	100	0,9
7	Роздрібний товарообіг, %	100	1,4
8	Експорт продукції, %	100	0,4
9	Рівень зайнятості населення, %	58,9	52,9
10	Рівень безробіття, %	8,0	11,2
11	Середня заробітна плата, грн. (%)	2176 (100)	1610 (73,9)
12	Валовий регіональний продукт на душу населення, грн. (%)	20495 (100)	9688 (47,2)
13	ВВП на душу населення, грн. (%)	19911 (100)	8778 (44,0)
14	Валова продукція промисловості на душу населення, грн. (%)	3157 (100)	1659 (52,4)
15	Валова продукція с/г на душу населення, грн. (%)	1428 (100)	1751 (122,6)

1. ¹⁾Розраховано за даними «Статистичний щорічник України за 2009 р.» і «Статистичний щорічник Тернопільської області за 2009 р.».

Створення нових робочих місць в області необхідно починати з реанімації промислового виробництва. У минулому в області потужно розвивалася електротехнічна, легка і харчова промисловість, а також сільськогосподарське машинобудування. Занепад цих галузей зумовив вивільнення з виробництва десятків тисяч працівників, які поповнили лави безробітних, виїхали на заробітки за межі України. Лише незначна частина населення зайнялася малим бізнесом, підсобним сільським господарством, торгівлею.

На нашу думку нарощування виробничого потенціалу області необхідно здійснювати шляхом залучення зовнішніх і внутрішніх інвестицій. Враховуючи те, що в область щорічно надходить від місцевих заробітчан сотні мільйонів доларів та євро, які осідають в банках і в домашніх «банках», необхідно повернути довіру населення до держави та бізнесових структур для того, щоб населення вкладало вільні кошти не тільки в будівництво квартир, навчання дітей і внуків, придбання транспортних засобів.

Гарантії з боку держави вкладникам коштів у матеріальне виробництво і сферу послуг дали б змогу розвивати малий і середній бізнес, створювати в області нові галузі машинобудування, легкої і харчової промисловості, які б орієнтувалися на дешеву робочу силу, потужний ринок збуту товарів широкого вжитку, вигідне транспортно-географічне положення області.

Трансформація відносин власності в аграрному секторі економіки області призвела фактично до занепаду сільського господарства, яке проявилось не тільки в значному зменшенні виробництва аграрної продукції, але й у скороченні зайнятих в сільському господарстві, що є наслідком зменшення площ оброблюваних земель, зміни структури рослинництва, скорочення поголів'я великої рогатої худоби, свиней, овець, зростання поголів'я коней. Останнє є свідченням низького рівня індустріалізації особистого підсобного господарства селян.

Світові тенденції свідчать про те, що скорочення зайнятості в сільському господарстві – об'єктивний процес. Вести мову про її розширення можна лише за рахунок створення нових робочих місць в галузях, що здійснюють заготівлю, переробку і реалізацію аграрної продукції.

В області є реальні можливості нарощування виробництва екологічно чистої продукції сільського господарства. Проте в останні роки скоротилися посівні площі і валові збори овочів, картоплі, цукрових буряків. Різко знизилась продуктивність тваринництва і його поголів'я.

Аграрний сектор економіки області вимагає додаткових капіталовкладень, дотацій з боку держави фермерам, організації аграрних бірж, вдосконалення цінової політики щодо гарантованої закупівлі продукції агро виробників.

Особливо актуальністю відзначається проблема відтворення трудового потенціалу села. Її розв'язання безпосередньо залежить від розвитку як сфери прикладання праці, так і соціальної інфраструктури на селі. В сучасних умовах в структурі сільських жителів існує стабільна тенденція постаріння населення. Особи молодих вікових категорій в селі не затримуються, оскільки умови праці і життя сільських мешканців далекі від бажаних. Тому в центрі уваги органів державної влади і місцевого самоврядування мають бути питання, вирішення яких сприяло би закріпленню на селі молоді, кваліфікованих робітників, спеціалістів. У протилежному випадку забезпечити аграрний сектор економіки кваліфікованою робочою силою буде проблематично.

У депресивних регіонах і особливо в сільській місцевості цих регіонів розвиток продуктивних сил є стратегічним завданням, вирішення якого має бути основою для підвищення рівня життя населення. Розпаювання землі і майна колишніх колгоспів і радгоспів поки що зумовило лише занепад села. Реальних коштів для забезпечення реалізації на селі соціальних стандартів немає. Коштів державного бюджету на розвиток села фактично не вистачає навіть для забезпечення нормального функціонування закладів освіти, охорони здоров'я, культури.

Економічне стимулювання розвитку аграрного сектора економіки області є стратегічним завданням на найближчу перспективу. Нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції дозволить забезпечити сировиною цукрові, спиртові, кондитерські, молоко і сир заводи, м'ясопереробні підприємства. Актуальність даного питання зумовлена тим, що за 1991-2009 рр. виробництво м'яса в області зменшилося майже в 7 разів, ковбас – у 15 разів, масла вершкового – майже в 5 разів, сиру жирного – в 1,7 рази, борошна – в 2,9 раза, хлібобулочних виробів – майже в 10 разів, цукру білого кристалічного – в 3,3 р., горілчаних виробів – в 4 рази, пива – майже в 3 рази. Спад виробництва продовольства і аграрної сировини істотно впливає на фінансові надходження в бюджет області, гальмує ріст заробітної плати, негативно відбивається на рівні життя населення.

Значним резервом подальшого економічного розвитку області є відновлення потужностей будівельної галузі і промисловості будівельних матеріалів. За останніх 10 років кількість зайнятих в будівництві знизилась на 3 тис. осіб і становила на 1. 01. 2010 р. 9,0 найманих працівників. За цей же період часу в області зменшено: видобуток піску в 9,5 раза, каменю будового – в 12 разів, цегли будівельної – в 9 разів. Враховуючи, що в області на черзі для отримання житла перебуває 22,4 тис. сімей і одиноких громадян, розвиток житлового будівництва має не тільки економічне, а й велике соціальне значення.

За роки незалежності значна кількість населення, що була вивільнена з суспільного сектора економіки, отримала робочі місця у сфері торгівлі і послуг, або сфері малого підприємництва. Так, за останні п'ять років чисельність зайнятих в торгівлі і сфері послуг зросла на 22,7 тис. осіб і становила в 2010 р. 84,9 тис. осіб. Сфера торгівлі і послуг в області займає друге місце за чисельністю зайнятих після сільського і лісового господарства, мисливства та рибальства (111,2 тис.).

На Тернопільщині є значні резерви для розширення зайнятості у сфері послуг. Йдеться про розвиток туризму. Останнім часом його розглядають не тільки як додаткову галузь економічної діяльності. Туризм може давати значні кошти в бюджет області. В області є десятки пам'яток історії і культури (в першу чергу середньовічні замки), релігійні центри (Почаїв, Зарваниця), пам'ятки природи (Дністровський каньйон, печера в с. Кривче, водоспад у с. Нирків), оздоровчі об'єкти (Гусятин, Конопківка). Все більшої популярності набуває зелений туризм. Правда, є чинники, які гальмують розвиток туризму. Це – незадовільний стан доріг і автосервісу, а також нестача фінансів для розбудови готельного і ресторанного бізнесу, відбудови пам'яток архітектури і старих замків. Власне для розвитку туристичного бізнесу потрібно залучати зовнішні і особливо внутрішні інвестиції. Заслугує уваги практика передачі в довготермінову оренду об'єктів, що мають історичну

цінність. У договорах оренди можна було б зобов'язати орендарів вкладати кошти у реставрацію цих об'єктів з подальшим використанням в якості туристичних об'єктів.

Однак для розвитку туризму найважливіше значення має наявність розгалуженої мережі автомобільних шляхів. Область виділяється серед інших регіонів за густотою автомобільних шляхів з твердим покриттям: 361 км на 1000 км² території, в Україні – 274. Правда лише 28,1 % доріг в області мають асфальтове покриття, яке, до того ж, вимагає істотного поліпшення. Неабияке значення має облаштування доріг закладами автосервісу, готелями, закладами громадського харчування. В цьому контексті варто розробити цільову комплексну програму розвитку туристичного сервісу. При цьому велика роль в програмі має бути відведена органам місцевого самоврядування. Враховуючи, що автомобільні дороги проходять через населені пункти, тому про стан і придорожній сервіс мають дбати органи місцевого самоврядування. Але при цьому на рівні держави необхідно відпрацювати фінансовий механізм забезпечення будівництва, ремонту і експлуатації автомобільних доріг. При цьому варто запозичити і зарубіжний досвід.

На Тернопільщині створено потужну матеріально-технічну базу і кадровий потенціал для підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційних рівнів «спеціаліст», «магістр». На кожну 1000 населення припадає 47 студентів III-IV освітньо-кваліфікаційного рівня, середній показник по країні становить – 22 особи. Сьогодні область випускає щорічно набагато більше фахівців, ніж може їх працевлаштувати. Випуск економістів, лікарів, інженерів, педагогів набагато перевищує потреби області. Звідси виникає гостра необхідність в розробці механізму ефективного використання можливостей Тернопільських вишів готувати кадри необхідного фахового спрямування для міжрегіонального розподілу. Разом з тим потребує вдосконалення механізм формування кадрів в бюджетних організаціях області з числа випускників, які навчалися за державним замовленням.

Висновки. Подальший розвиток продуктивних сил Тернопілля має базуватися на розробленій концепції підвищення добробуту населення, що охоплювала б два блоки питань: економічний і соціальний. В економічному блоці мають бути окреслені пріоритетні напрями реформування галузевої структури господарства регіону, шляхи нарощування промислового і аграрного потенціалу, створення нових робочих місць, в т.ч. у сфері послуг.

Зростання зайнятості населення, підвищення доходів і в т.ч. за рахунок підвищення заробітної плати, розвиток соціальної інфраструктури і особливо охорони здоров'я дасть змогу вирішити соціальний блок питань і в першу чергу подолати демографічну кризу. Концепція має враховувати внутрішні можливості області, її ресурсний, трудовий, інвестиційний, транспортно-географічний потенціал, можливості продукування екологічно чистої продукції.

Література

1. Статистичний щорічник України за 2009 р. – Київ, 2011
2. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2009 р. – Тернопіль, 2010